

Csupántly

Tisztújítás. Nagy Ignác színműve mentén írta Parti Nagy Lajos

Ezúttal¹ Nagy Ignác választási vígjátékának átírása esetében egészen sajátos szempont kínálkozik vezérelvül: az átíró személye. Annak ellenére, hogy minden egyes esetben az egyik fontos tényező az átírást végző író, aki magától értődően él saját nyelvi és stiláris eszközeivel (ezek ismeretében kéri fel!), ezúttal mégis fölöttébb meghatározó, hogy a reformkori darab Parti Nagy Lajos keze nyomát viseli. Az utóbbi két évtized magyar irodalmában ugyanis aligha van nála karakterisztikusabb dikcióval rendelkező író. Erről versei, prózája és drámái, illetve slágerektől jelentős versekig, valamint színművek „nyomán” és „mentén” elkövetett – át-, újra- vagy szétírásai tanúskodnak. Könyvei (*Csuklógyakorlat*, *Szódalovaglás*, *A hullámzó Balaton*, *Esti kréta*, *Ibusár*, *Mauzózeum*, *Sárbogárdi Jolán: A test angyala*, *Grafitnesz* stb.) mellett Parti Nagy kivételes s egyedi írói beszédmódját legújabbán két drámai szöveg átírása példázza: a tizenkilencedik századi, de máig elévülhetetlen román író, Ion Luca Caragiale *Farsang*² (1885) című vígjátéka és a szintén tizenkilencedik századi magyar regényíró s publicista, Nagy Ignác *Tisztújítás*³ című szerelmet és politikát párosító cselkomédiája, amelyet közvetlenül a 2006-os magyar parlamenti választások előtt vitt színre Parti Nagyot az átírásra felkérő budapesti József Attila Színház.

A két átírás több vonatkozásban más, elsősorban abból adódóan, hogy a két darab nyelvi közege, annak ellenére, hogy mindkét színmű szereplői túl-

¹ Egy fejezet a Drámából dráma című, XIX. századi és régebbi magyar színpadi művek XX. századi átírásaival foglalkozó dolgozatból, amely az NKÖM kézirat-előkészítő pályázatára készült.

² I. L. Caragiale: *Karnebál*. Réz Pál fordítása nyomán írta Parti Nagy Lajos. Színház, 2005/8.

³ Nagy Ignác: *Tisztújítás*. Színház, 2006/6.

ságosan is igyekeznek finomkodva, pipiskedve beszélni (ettől nevetségesek!) – lényegesen különbözik.

A *Farsang* szereplői, melyet Parti Nagy Lajos „Réz Pál fordítása nyomán” dolgozott át, azt a „társadalmi-nyelvi mélypontot képviselik”, amely a soknemzetiségű, következésképpen kultúra, életstílus, foglalkozás tekintetében a bábelien vegyes külvárost jellemzi. És ennek, az ábrázolt világ hiteles bemutatására törekvő Caragiale által lefelé stilizált színpadi nyelvnek (ahogy a mű egyik fordítója, Szász János⁵ írta) Parti Nagy Lajos az eredetivel egyenértékű kongeniális átdolgozását hozta létre. Amit, ahogy a *Farsang* új „fordítását” méltató Tompa Andrea írja, azáltal tudott, sikerült megvalósítania, hogy „nem szavakat fordít, mint a filológusok [...] És nem világot fordít, mert akkor adaptálna”, hanem „[t]eátralitást fordít. Absztrakt és teátrális nyelvi világot teremt”, amely minden lehető műfaji és színházi igényt kielégít, úgy mint helyzet- és jellemábrázolást, autentikus korrajzot és ennek mai nézőpontból történő ironikus szemléletét, amely az időszerűséget sem nélkülözi, mindennek eredménye a komikum szünni nem tudó, nem akaró áradása, tobzódása.

A *Tisztújítás* világa s ebből adódóan nyelvi közege is más.

Annak ellenére, hogy szereplői mind társadalmi, mind pedig politikai hovatarozásuk szerint a nemesség és a polgári értelmiség típusfigurái, az alispán, a szolgabíró, a köznemesek, illetve a főorvos, az ügyvéd, az aljegyző, a jurátus, valamint a zsidó fogadós dikciója alapján a reformkori magyar vidéki élet hiteles képe rajzolódik ki. Ahogy Erdélyi János⁶ írta negyed század magyar irodalmát áttekintő tanulmányában: a darab „hazai levegőben mozog”. Első összefoglaló irodalomtörténetünk szerzője, Toldy Ferenc⁷ szerint a *Tisztújítás* „eleven, elmés vonatkozásokkal csipős dialógjaival” tűnt ki s hatott. Amint a darab ősbemutatójáról kritikát írt Bajza Józseftől⁸ tudjuk, ki szerint a „jókorá számmal összesereglett közönség nagy tetszéssel fogadta e vígjátékot”, amely reménye szerint „pesti magyar színházunk életében egy új korszak kezdője volt”. Ezt támasztja alá a tizenkilencedik század közepe talán legjelentősebb színházi emberének, Szigligeti Edének⁹ néhány évtizeddel későbbi megjegyzése: „folyvást tele ház előtt negyvenszer adatott”. Míg egy, több mint száz évvel későbbi, elsősorban külföldieknek, illetve közép-

⁴ Tompa Andrea: Hol karnebál van, ott karnebál van. Színház, 2005/8.

⁵ I. L. Caragiale: Az elveszett levél és egyéb komédiák. Kriterion Kk., Bukarest, 1988

⁶ Erdélyi János: Egy századnegyed a magyar szépirodalomból. 1855 = EJVM, Szépirodalmi Kk., Bp., 1986

⁷ Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. A legrégebbi időktől a jelen korig. Szépirodalmi Kk., Bp., 1987

⁸ Bajza József: Magyar játékszíni krónika. = BJM: Franklin-Társulat, Bp., 1900

⁹ Szigligeti Ede: Dráma és válfajai. Kisfaludy-Társaság, Bp., 1874

és általános iskolákban tanító tanárok számára készült összefoglaló¹⁰ szerint „a torz nyelvi ötletet, a városi szójátékot, a napi érdekű kiszólást” egyaránt használó Nagy Ignác inkább parodizáló stílusával, mint „párbeszédei szellemességével” hatott.

Attól függetlenül, hogy az elmúlt másfél században mikor írtak a *Tisztújítás*ról, a hazai levegőt és a vígjáték eleven stílusát, a táblabíró világ autentikus nyelvét kivétel nélkül dicsérték.

Az átírára vállalkozó Parti Nagy Lajos számára természetesen nem a reformkori levegő, s nem is a felkérés háttérében meghúzódó esetleges választási időszerűsítési szándék, hanem a Nagy Ignác-i stílus és nyelv lehetett a vonzó, amint egy interjúban¹¹ erre utal, miszerint nem kívánta „[v]álasztási kabarévá aktualizálni”, inkább megpróbálta „ad absurdum vinni a nyelvet, karikázni”, mert „ettől élesebb, keményebb” lett a szöveg. Erre Parti Nagyt az a Nagy Ignácétól eltérő kiindulópont jogosította fel, mely szerint a *Tisztújítás* szerzője „[sz]ámára az irodalom elsősorban történet volt”, míg az ő számára „nyelv, amely történeteket generál”. Ez nyilván úgy értendő, hogy Nagy Ignác történetstílust konstruált, s a vígjátéki helyzetek határozták meg a beszédmódot, Parti Nagy Lajos viszont a nyelvi, stiláris ötletekkel alakította ki a komikus szituációkat. Az elmozdulás nemcsak a két írói habitusból vagy a két kor több mint másfél századnyi messzeségéből következik természetesen, hanem az átírás esetében megkerülhetetlen kényszerből, hogy maivá kell tennie egy régvolt világot, hogy egyszerre kell régivé és maivá tennie Nagy Ignác vígjátékát, keverni kell nemcsak a két kort, hanem az idő folyamatosságának látszatát is meg kell teremteni. És erre valóban legalkalmasabb útnak a korokat egyesítő nyelvi polifónia kínálkozott.

Hogy ebben a törekvésében Parti Nagynak milyen sikere volt, arra a *Tisztújítás* előadásáról írt kritikák igen eltérően vallanak. A Népszabadság¹² kritikusa dicséri, mert Parti Nagy „nem barkácsolt mai színművet a régiéből, nem szabta át azt a mai viszonyokra, inkább a nyelvújítási mozgalom nyomán megújuló, alakuló, képlékeny nyelvben, mintsem a cselekményben, a jellemekben, a társadalmi-történelmi viszonyokban tobzódott – szemlátómást nagy élvezettel”. S mert az átírás nyomán „[i]nkább nyelvújítás-paródia, mintsem politikai célzatú komédia szól a színpadon”. A Vasárnapi Hírek¹³ olvasói arról értesülhettek, hogy az előadás, melyben „[v]alósággal ömlenek a Parti Nagytól már korántsem meglepő szójátékok és stílparódiák [...], ak-

¹⁰ Németh G. Béla: Türelmetlen és késlekedő felszázad. Szépirodalmi Kk., Bp., 1971

¹¹ Az író választása. 168 óra, 2006. február 2.

¹² Zappe László: A vígjáték nem kampányol. Népszabadság, 2006. március 20.

¹³ Tamási Orosz János: Besenczi elveszti ártatlanságát az üzletszerű Tisztújításban. Vasárnapi Hírek, 2006. március 12.

kor válik igazán élvezhetővé, amikor egy kicsit elcsitul ez a »verbális vihar«. Koltai Tamás, az Élet és Irodalom¹⁴ színházi kolumnistája azt emeli ki, hogy Parti Nagy „a rá jellemző nyelvparádével javította föl a darabot, ami ráfért, ha már a semmi kis cselekményhez – két becsstelen jelölt között a harmadik becsstelen nyeri el az alispánságot és a szeretett özvegy kezét, mert azok ketten inkább az »esélytelen« mellett korteskednek, hogy kiüssék egymást a nyeregből – kegyeleti okokból nem nyúlhatott”.

Akkor most tulajdonképpen miről is van szó?

Nagy Ignác reformkori vígjátékát átíró Parti Nagy Lajos, miközben – ahogy nyilatkozta – persze húzott, beleírt, összevont („A darab mentén írtam egy másikat.”), nyelvújítási paródiát írt, verbális vihart kavart vagy nyelvparádét mutat be?

Véleményem szerint Parti Nagyot aligha az foglalkoztatta, hogy nyelvújítási paródiát csináljon vagy hogy verbális vihart támasszon, ő egyszerre akart hű lenni az alampúhoz és a színház jelenidejűséget követelő imperativusához, korhű és ugyanakkor korokon felüli kívánt lenni, s ennek érdekében teremtett egy nyelvet, amit (bár) „nem beszél élő ember”, de a színházban gesztusként funkcionál. Az átírás rétegezetségét felismerő Koltaival kell egyetérteni, aki szerint „[a] szöveg archaikus körmönfontysága nem szűnik meg, a régiesség patinaszerűen rakodik rá a nyelvújított, kifacsart, ismerősen mai szóhasználatra és nyelvtani szerkezetre, föltárva a beszélő gondolkodásának orbitális primitívusát”.

Ez a beszéd teremt vígjátéki helyzeteket és karaktereket.

S ezzel eljutottunk ahhoz a megkerülhetetlen kérdéshez: hogyan, milyen formában éri el célját a *Tisztújítás* átírója?

Maga Parti Nagy nyilatkozta¹⁵, hogy a „végén egy mondat se maradt az eredetiből”, ami enyhe túlzás, tény viszont, hogy a szövegen belül át- és beírással jelentős nyelvi elmozdulások történtek.

Nagy Ignác vígjátékában az alispánságra pályázókat két dolog, a politika és a szerelem foglalkoztatja: szeretnék, ha pártjuk, s vele együtt ők is, győznének a tisztújításon, ugyanakkor viszont a három alispánjelölt mindegyike szeretné elnyerni a szép pesti özvegy, Aranka kezét (még inkább vagyonát!), annál is inkább, mert a kettő, a nő kikötése szerint összetartozik: annak adja a kezét, akit alispánnak választanak. Beszédmódjukat szándékaik határozzák meg. Igyekeznek meggyőzőek lenni, s ennek megfelelően fogalmaznak, legtöbbször igencsak bonyolultan, sőt, túlbonyolítva mondandójukat.

Heves, a pesti ügyvéd, kinek feltett szándéka, hogy kitűnjön, „akármibe kerüljön is” ez, a haladás rendíthetetlen hívének tünteti fel magát, ekkép-

¹⁴ Koltai Tamás: Átírva fönt és lent. Élet és Irodalom, 2006. március 17.

¹⁵ Kozár Alexandra: Választási „buzgonária” nőügyekkel. Népszava, 2006. március 4.

pen érvel önmaga és elvei mellett: „Majd valamennyi megyében testté vált már a haladás szent igéje, csak tinálatok tesped minden a régiben. Itt a kislelkedek nem akarják magukat a század szelleme által e felhőkbe karoltatni, nem akarják meghallani, hogy a felőlünk-nélkülünk politikája felett minő halotti dalt zengnek a közjólét vértanúi kelettől nyugatig, északról délre.” Nem kétséges, ezzel a replikával Nagy Ignác¹⁶ nevetségessé kívánta tenni Hevest, akárcsak azzal a mondatával, mellyel az özvegyet próbálja meghódítani: „...egy szerető férj oldalán, aki nagysádot imádná, s minden pillanatát örömelevezetté varázsolná...” Mindkét replika önmagában is komikus, Parti Nagy azonban továbbírja ezeket. Az elsőt: „...míg máshonn a haladás szent igéje lábra kapott, tinálatok a setét tespedés kislelkedése magát az új idők szellemének orvossága által felhőkbe karoltatni nem hagyja, punnyadt füleivel a közjólét vértanúinak kiáltását meg nem hallja, amint halotti dalt zengenek a múlt betegek fölött északról délre, kelettől nyugatig”. A másodikat: „...egy szerető férj oldalán, ki önt imádná, ki minden percéből az örömelevezet nektárját facsarná elő...” De idézhetnénk a következő példát is: „Öntse ki nagysád érzelmeit szívembe, hol minden gondolatai legzajosabb visszhangra találnak” – írja Nagy Ignác, Parti Nagynál ez az udvarló/hódító mondat így módosul: „Nagysád, édes nagysád! Bátran öntse ki forró habdagalyát szívem medrébe, hol a legdübörgőbb viszonzásra talál.” A *Tisztújítást* átíró Parti Nagynak nincs szüksége a fentiekhez hasonló épületes mondatokra, melyekből garmadával lehetne idézni ahhoz, hogy az abszurdumig tovább cifrázza őket. Olykor elég egy teljesen érthető, helyénvaló mondat is. Mint amilyent Farkasfalvy alispán, a maradiság megtestesítője mond, miután értesül arról, hogy a csinos özvegy találkát beszélt meg az alispán egyik vetélytársával: „A nagyműveltségű Aranka ilyen alacsonyagra képes!” Partinál ez kissé népiesre/vidékiekre változtatva így hangzik: „Hát ez lapul a magas műveltség rokolyája alatt!” Máskor egyetlen, még az iméntinél is ártatlanabb mondatot használ fel Parti Nagy, hogy nevetségesen dagályossá változtassa valamelyik szereplő stílusát. Heves a végső szerencsés kimenetelben bízva mondja jurátusának: „Még ezt az éjszakát virrasszuk át, aztán majd alhatunk.” Parti ebből a következő mondatmonstrumot formálta a haladásszólamokkal élő Heves jellemzésére: „Még ezt az éjszakát virrasszuk át a haladás punnyadt ellenszelében csapdosó fákylángja mellett, aztán bő jutalmunkképpen majd alhatunk a hon pihegő kebelén.” Amikor Heves kérdésére, hogy jól eláztak-e már a lefizetett korteskedők, Schnaps, a kocsmáros csak ennyit mond: „Tökéletesen”, akkor az alispánjelölt kedvét kereső fogadós Partinál így válaszol: „Miként a lúgos csiperke, tekintetes uram.” Nagy Ignácnál a Darabos nevű jurátus meg-

¹⁶ A Nagy Ignác-részleteket a Magyar drámaírók 19. század I. Szépirodalmi Kk., Bp., 1984 kiadásából idézem.

jegyzését: „Amint látom, jól eláztak már a nemesurak”, Parti Nagy így írja tovább: „Amint látom alaposan felvirradt már a nemesurak kedve. Mint az énekes malac. Hazaüdvi boldog jóestét kívánok mindenkinek.” Több esetben viszont az alapszövegtől függetlenül keletkezett Parti-mondatok váltanak ki komikus hatást. Például az, melyben a szavak (trambulín/lángkebel) korokat kapcsolnak össze „...időnk méhe trambulín minékünk, kiket zajló lángkeblére ölelend a jövő”. Vagy: „Mi az én tapló értelmem az ön lelki csipkékééhez” – mondja elismerésként Tornyai Arankának, aki őt a két bűsz vetélytárs mellett nevető harmadikként az alispánsághoz segítette.

Hogy a nyelv tekintetében milyen sokrétű a Parti Nagy-átírás, azt nem is a nagyobb egységek, a mondatok, hanem a szöveg mikroelemei, a szavak, a szókapcsolatok tanúsítják. Ilyenek a finomkodó, s épp ezáltal groteszk hatást kiváltó szavak: csupántly (a csupán helyett), punktli (éppen, pontosan), tűzipattanás (tűzrőlpattant), türtőz (türelem), habdagály (érzés), a kicsavart idegen szavak, szókapcsolatok, nyakatekert képződmények (mea culpám, icce homo, ergo ergorum, oh tempora, oh mores, de gustibus non est vita, avanszírozhatnám, attakérozni, laudérozom, spekuliroznak, paffirozva leend, fikatérozva, argumentálva vagyok, arcpiriter mód, zaklatissimus, lárikum-fárikum, buzgonária stb.), erőltetett képződmények (úrkiköpésileg, nyakadtöriglen, térdemiglen, következményekiglen, tespedet stb.), népieskedő kifejezések (punnyadt, baktokány, sikitéroz, agyabugya, szukacemendéje stb.), mai nyelvi klisék (pártvonalice, abnormalice, lerendezzük, mai napság, perpillanatban stb.), de említhetnénk komikus hatást kiváltó bizalmaskodó kifejezéseket (lücköng = lüktet, elpötyyente = elszólta) erőltetett archaizálást (szolgabírópof), elferdített szókapcsolatokat (móresre húzva), tautológiát (női hölgy), mai szlenget (királyi bőr = szép nő), különös szókapcsolatot (pajesz magyar = zsidó) vagy irodalmi reminiscenciákat (A haza minden előtt; Legelőjén fű kövér; setétlajos; Osszd meg és Farkasfalvy).

Van itt: nyelvi lom, morfológiai ficam, erőltetett szóképzés, elrontott idegen szó, téves szókapcsolat, minden, ami a nyelvi finomkodást s az általa kiváltott komikus hatást segíti, illetve a szót gesztussá teszi. Nagyon célratorően nyúlt Parti Nagy Lajos a *Tisztújításhoz*, s tehette, mert a nyelvi és stílári polifónia Nagy Ignác eszköze is.